

ЛЮДМИЛА УЛИЦЬКА

ДАНИЕЛЬ ШТАЙН,
ПЕРЕКЛАДАЧ

РОМАН

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2013

ЧАСТИНА ПЕРША

1

Грудень, 1985 р., Бостон

ЕВА МАНУКЯН

Я завжди мерзну. Навіть улітку на пляжі, під палючим сонцем, холод у хребті не зникає. Мабуть, тому, що я народилася в лісі, взимку, і перші місяці мого життя провела у відпоротому від матеріної шуби рукаві. Взагалі-то я не повинна була вижити, тож якщо вже комусь життя дарунок — то це мені. Ось тільки не знаю, чи потрібен був мені цей дарунок.

У деяких людей пам'ять про себе включається дуже рано. Моя починається з двох років, від часів католицького притулку. Для мене завжди було дуже важливо знати, що відбувалося зі мною та моїми батьками в усі ті роки, про які я нічого не пам'ятаю. Дещо я дізналася від старшого брата Вітека. Але він у ті роки був дуже маленьким, і його спогади, які перейшли до мене від нього у спадок, не відновлюють картини. Він у лікарні списав половину шкільного зошита — розповів мені все, що пам'ятав. Тоді ми не знали, що мати жива. Брат помер від сепсису, коли мав шістнадцять років, ще до того, як вона повернулася з табору.

У моїх документах як місце мого народження вказано місто Емськ. Насправді це місце мого зачаття. З Емського гетто моя мати втекла в серпні 1942 року, на шостому місяці вагітності. З нею був мій шестирічний брат Вітек. Народилася я кілометрів за сто від Емська в непролазних лісах, у таємному поселенні євреїв, що втекли з гетто й переховувалися там до самого звільнення Білорусії в серпні 1944 року. Це був партизанський загін, хоча насправді ніякий це був не загін, а три сотні євреїв, які намагалися вижити в окупованому німцями краї. Мені видається, що чоловіки зі зброєю радше охороняли це земляне місто з жінками, старими та кількома дітьми, що вижили, аніж воювали з німцями.

Батько мій, як розповіла мені багато років по тому мати, залишився в гетто і там загинув — через кілька днів після втечі всіх мешканців гетто розстріляли. Мати сказала мені, що мій батько відмовився йти, вважаючи, що втеча тільки озлобить німців і прискорить розправу. І тоді моя вагітна мати взяла Вітека й пішла. З восьмисот мешканців гетто на втечу зважилися тоді лише триста.

До гетто зігнали жителів Емська та євреїв з навколишніх сіл. Мати моя не була місцевою мешканкою, але опинилася в тих краях не випадково — її туди прислали зі Львова як зв'язкову. Вона була одержимою комуністкою. Вітека вона народила у львівській в'язниці в тридцять шостому від свого партійного товариша, а мене — від іншого чоловіка, з яким познайомила в гетто. За все життя я не

зустрічала жінки, менш схильної до материнства, ніж моя мати. Гадаю, що народилися ми з братом виключно через відсутність превентивних засобів та абортаріїв. В юності я її ненавиділа, потім багато років відчужено дивувалася і донині заледве терплю спілкування з нею. Слава Богу, воно буває вкрай рідко.

Щоразу, коли я запитую її про минуле, вона визвіряється і починає репетувати: на її погляд, я завжди залишалася аполітичною міщанкою. Я, власне, і є такою. Але я народила дитину, і я точно знаю: коли з'являється дитина, життя жінки підпорядковується цьому факту. Більшою чи меншою мірою. Тільки не у неї. Вона — партійна маніячка.

Місяць тому мене познайомили з Естер Гантман. Така чарівна прозора старенька, дуже біла, з підсиненою сивиною. Вона приятелька Карін, вони працювали разом у якійсь благодійній організації, і Карін давно мені про цю Естер говорила, але я нею абсолютно не зацікавилася. Незадовго до Різдва Карін влаштувала прийом з нагоди свого п'ятдесятиріччя, і я відразу звернула увагу на Естер. Вона чимось вирізнялася у великому натовпі напівзнайомого люду. Вечірка ця була набагато сердечнішою, ніж це буває зазвичай в американців: усе-таки було багато поляків, кілька росіян і двоє югославів. Словом, слов'янська присутність на цьому американському святі якось приємно відчувалася, вряди-годи чулася польська мова.

Російською і польською я розмовляю однаково вільно, а в англійській у мене польський акцент, на що й звернула

увагу Естер, коли ми обмінювалися якимись незначними репліками в межах світської балаканини.

— З Польщі? — запитала вона.

Це запитання мене завжди трохи спантеличує: мені важко відповісти — адже не станеш замість лаконічної відповіді заходитися довго розповідати про те, що мати моя народилася у Варшаві, а я народилася в Білорусії невідомо від кого, дитинство провела в Росії, до Польщі потрапила тільки в п'ятдесят четвертому, потім знову поїхала вчитися до Росії, звідти переїхала до НДР, а вже потім до Америки...

Але цього разу я чомусь сказала те, чого ніколи не кажу:

— Я родом з Емська. Точніше, з Чорної Пуці.

Стара тихо ойкнула:

— Коли ти народилася?

— Сорок другого.

Я ніколи не приховую віку, бо знаю, що виглядаю молодю, мені моїх сорока трьох ніколи не дають.

Вона обійняла мене легкими ручками, і блакитна її зачіска затремтіла старечим дрожем:

— Боже мій, Боже мій! Так ти вижила! Ця божевільна народила тебе в землянці, мій чоловік приймав пологи... А потім, не пам'ятаю точно, здається, місяця не минуло, вона взяла дітей і пішла невідомо куди. Всі вмовляли її залишитися, та вона нікого не слухала. Всі були впевнені, що вас схоплять на дорозі або в першому ж селі... Хвалити Бога — ти вижила!

Тут нас винесло до передпокою. Ми просто розчепитися не могли. Стягли з вішака наш одяг — кумедно, але шуби були однакові — товсті, лисячі, в Америці майже непристойні. Потім з'ясувалося, що Естер теж із мерзлякуватих...

Поїхали до неї — вона мешкає в центрі Бостона, на Коммонвелс-авеню, в чудовому кварталі, в десяти хвилинах від мене. Поки ми їхали — я за кермом, вона поруч, — у мене з'явилося таке дивне відчуття: все життя я мріяла мати когось старшого, мудрого, хто міг би мною керувати, кого б я могла слухати, з радістю підпорядковуватися, — і ніколи такого не було. У притулку, звісно, була сувора дисципліна, але це геть інша справа. В житті моєму я завжди за старшого — дорослими не були ні мати, ні чоловіки, ні друзі. А в цій старенькій було щось таке, що заздалегідь хотілося погодитися з усім, що б вона не сказала...

Увійшли до її будинку. Вона запалила світло — в передпокої починалися стелажі з книжками, і вони тягнулися в глиб квартири. Вона піймала мій погляд.

— Це бібліотека мого покійного чоловіка. Він читав п'ятьма мовами. І безліч книжок з мистецтва. Треба знайти гарні руки, кому б це залишити...

Тут я згадала, що саме казала мені Карін: Естер — бездітна вдова, досить багата, дуже самотня. Майже всі родичі загинули під час війни.

Ось що розповіла мені Естер: мою матір вона побачила вперше в Емському гетто, коли туди почали зганяти мешканців з околиць — до того в ньому були тільки міські євреї. Вони начебто добровільно туди заселилися, тому що незадовго до переселення в гетто у містечку було жахливе винищення євреїв — їх зібрали на міській площі, між костелом та православною церквою, і почали вбивати. Півтори тисячі вбили, а ті, що залишилися живими, пішли в гетто.

— Твоя мати, — сказала Естер, — була не з місцевих. Досить вродлива, але дуже різка. З нею був маленький син. Згадала її прізвище — Ковач. Так?

Це було не звичайне старовинне гетто — один чи кілька кварталів, де євреї жили з часів Середньовіччя. У Емську, навпаки, люди покинули свої будинки в місті й перебралися в напівзруйнований замок, що належав якомусь князю. Замок оточили колючим дротом і поставили охорону. Спочатку навіть не цілком було зрозуміло: хто кого і від кого охороняє. Поліцейські були місцеві, білоруські, німці ж вважали це нижчим своєї гідності. А з білорусами стосунки були зрозуміло які — їм платили. Їм за все платили. За гроші вони приносили навіть зброю.

Мене просто сіпонуло: я ненавиджу це прізвище. Я точно знаю, що у матері було інше прізвище, це якась партійна кличка чи прізвище, написане на одному з фальшивих документів, за якими вона півжиття прожила. Та я й заміж вийшла почасти через те, що мені хотілося скинути з себе

цю кличку. Всі були тоді шоковані: єврейка з Польщі виходить за німця! Правда, Еріх теж був комуністом, енде-ерівським, — в іншому разі його б не пустили вчитися до Росії. Та й познайомилися ми в Росії.

Я дивилася на Естер, як дитина на цукерку: ось таку жінку, м'яку та тиху, елегантну по-європейськи — шовкова блузка, туфлі італійські, але водночас нічого напоказ, жодного американського простодушного шику, — от би її за матір, за тітоньку, за бабусю. І звертається вона до мене «дитинко»...

Без будь-якого тиску з мого боку вона мені розповіла таке.

У гетто була сильна внутрішня організація, своя адміністрація та, окрім того, свій особливий авторитет — знаменитий рабин Ширман, дуже вчений і, як казали, справжній праведник. Сама Естер та її чоловік були польські євреї, обоє лікарі, переїхали до тамтешніх країв за кілька років перед війною. Ісаак Гантман, її чоловік, був хірургом, а вона зубним лікарем. Тобто не цілком справжнім лікарем, але з доброю спеціальною освітою — закінчила стоматологічну школу у Франкфурті. Вільнодумцями вони не були, так, нормальні євреї, могли запалити суботні свічки, але могли й поїхати в суботу до сусіднього міста на концерт. Місцеві євреї вважали їх чужинцями, однак лікуватися до них ходили. Коли Німеччина анексувала Польщу, Ісаак одразу заявив дружині, що всьому кінець, треба звідти вибиратися — куди завгодно. Думав навіть